

УДК 008:130.2(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2025-6-52>**Вадим МІРОШНИЧЕНКО**

кандидат культурології, старший викладач кафедри культурології та музеєзнавства, Харківська державна академія культури, Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, Україна, 61057

**ORCID:** 0000-0002-8951-1864

**Бібліографічний опис статті:** Мірошніченко, В. (2025). «Проксемічні ідеології»: Ролан Барт у Collège de France. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 412–420, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-6-52>

**«ПРОКСЕМІЧНІ ІДЕОЛОГІЇ»:  
РОЛАН БАРТ У COLLÈGE DE FRANCE**

*Метою статті* є дослідження перетину проксемії, ідеології та ідеосфери у лекційних курсах Ролана Барта, прочитаних у Collège de France, а також теоретична експлікація поняття «проксемічні ідеології». **Методологія.** Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує семіотичну інтерпретацію та герменевтичне читання окремих лекцій Ролана Барта, аналітику неологізмів, разом із тим розгляд зазначеної проблематики базується на деконструкції Жака Дерріда, яка уможливує виокремлення вишитих в структури сенсів і артикуляцію їх в інших дослідницьких полях. **Наукова новизна** дослідження полягає у введенні та окресленні поняття «проксемічні ідеології», що не редукується ані до класичних уявлень про ідеологію, ані до нормативних моделей проксемічного простору. «Проксемічні ідеології» позиціонуються як фантазматичні, афективні та нестабільні конфігурації ідеосфери, які перебувають у зоні інтерференції (повсякденні практики, мовні структури) рухливих афектів, фантазмів і дистанцій. **Висновки.** У статті показано, що в курсах лекцій Ролана Барта проксемія, ідеологія та ідеосфера знаходяться у динамічному та взаємно детермінованому зв'язку. «Проксемічні ідеології» є особливими утвореннями ідеологічного досвіду, які функціонують у повсякденних мікропросторах та, заразом, мають вихід до соціально-політичних і культурних процесів. Вони не оцінюються як суто негативні чи позитивні, а радше виконують роль афективних запобіжників, що дозволяють суб'єкту (індивіду) коливатися між близькістю й дистанцією, нормою і відхиленням, соціальністю й усамітненням. Перспективами подальших досліджень «проксемічних ідеологій» як інструменту аналізу сучасних культурних практик є, зокрема, досвіди війни, художні і мистецькі твори, модифікації тіла, тілесності і матеріальності, доксологеми і міфологеми форм спільного і роз'єданого життя.

**Ключові слова:** деконструкція, докса, ідеологія, ідеосфера, «проксемічні ідеології», проксемія, Ролан Барт.

**Vadym MIROSHNYCHENKO**

PhD in Cultural Studies, Senior Lecture, Department of Cultural Studies and Museology, Kharkiv State Academy of Culture, 4 Bursatskyi Descent, Kharkiv, Ukraine, 61057

**ORCID:** 0000-0002-8951-1864

**To cite this article:** Miroshnychenko, V. (2026). «Proksemichni ideologiyi»: Roland Bart u Collège de France [«Proxemic ideologies»: Roland Barthes at the Collège de France]. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 412–420, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-6-52>

**«PROXEMIC IDEOLOGIES»:  
ROLAND BARTHES AT THE COLLÈGE DE FRANCE**

*The purpose of the article* is to examine the intersection of proxemics (proxémie), ideology, and the ideosphere in the lecture courses delivered by Roland Barthes at the Collège de France, while providing a theoretical explication of the concept of «proxemic ideologies». **Methodology.** The methodological framework of the study is based on an interdisciplinary approach that combines semiotic interpretation and hermeneutic reading of selected lectures by Roland Barthes, alongside the analysis of neologisms. At the same time, the investigation of the outlined problem relies on Jacques Derrida's deconstruction, which makes it possible to identify meanings embedded within structures and to articulate them across other fields of research. **Scientific novelty.** The scientific novelty of the study lies in the introduction and conceptual delineation of the notion of «proxemic ideologies», which cannot be reduced either to classical conceptions of ideology or to normative models of proxemic space. «Proxemic ideologies» are positioned as phantasmatic, affective,

and unstable configurations of the ideosphere that exist within a zone of interference between the practice of everyday life and linguistic structures, shaped by mobile affects, phantasms, and distances. **Conclusions.** The article demonstrates that in Roland Barthes's lecture courses, proxemics, ideology, and the ideosphere are situated in a dynamic and mutually determining relationship. «Proxemic ideologies» constitute specific formations of ideological experience that function within the micro-spaces of everyday life while simultaneously extending into socio-political and cultural processes. They are not evaluated as purely negative or positive phenomena; rather, they operate as affective safeguards that enable the subject (the individual) to oscillate between proximity and distance, normativity and deviation, sociality and solitude. Prospects for further research on «proxemic ideologies» as an analytical tool for contemporary cultural practices include, in particular, experiences of war, artistic and literary works, modifications of the body, corporeality and materiality, as well as doxologemes and mythologemes of forms of living together and living apart.

**Key words:** deconstruction, doxa, ideology, ideosphere, «proxemic ideologies», proxémie, Roland Barthes.

**Актуальність проблеми.** «Як жити разом: романні симуляції деяких просторів повсякденності» (Barthes, 2002a) – таку назву має перший курс лекцій, прочитаних Роланом Бартом в *Collège de France* в 1977 р. після того, як він очолив щойно створену кафедру літературної семіології та проголосив інавгураційну промову. Далі слідували курси «Нейтральне» (Barthes, 2002b) та «Підготовка роману» (Barthes, 2015). Саме в означених курсах Барт, зіставляючи проксемію з ідеологією, пропонує неологізм «ідеосфера».

Структурування курсів відбувалося за алфавітним і математичним принципами, а також за принципом симуляції підготовки роману. Форма і зміст усної мови, як і видані посмертно конспекти лекцій уникають сформульованого деталізованого дискурсу та послідовно сконструйованої думки, підлаштованої під ідеологічний контроль, узалежненої від доктрини. Натомість вони розпадаються на фігури, фрагменти й уривки. Аудіальна і текстуальна упорядкованість руйнується, маскується під псевдопорядок, послідовність або лад. Дискваліфікація порядку створює очевидність, довільність, доповнюваність, поєднуючи різні реєстри матеріалу: науковий і особистий.

Це дослідження свідомо не охоплює ані всієї тематичної палітри лекцій і семінарів Барта в *Collège de France*, ані різноманітних дисциплінарних застосувань проксемії (варто розрізняти термінологію і предмет мислення, не вживання терміну не завжди означає відсутність певного матеріалу, ідей або близьких за значенням понять), ані інтерпретації ідеології в інших його текстах. Тема ідеології цікавила Барта протягом всієї творчості. Увагу акцентовано на зіткненні проксемії, ідеології, ідеосфери та маніфестації «проксемічних ідеологій». «Проксемічні ідеології» розгортаються і функціонують у сфері повсякденного, вони мають виходи

до політичного, екзистенційного, семіотичного тощо, вони дистанціюють і зближують, оприявнюють взаємозв'язки між речами, словами, суб'єктами. Крім того, ці ідеології уподібнюються розривам, що не зшиваються, і швам, які не загоюються.

Барт демонструє мовлення в динаміці, не нав'язуючи його. Він розхитує владний дискурс лектора/диктора, показує вразливість мови й дискурсу та обходить невизначеність випадку. Звідси делікатність до тематики, до *traits* (риси, фігури, лінії, стріли, списи) – складових лекцій і семінарів. Це накладається на його візії ідеології, ідеосфери та проксемії і сприяє фіксації «проксемічних ідеологій», які, зі свого боку, відкривають доступ до переосмислення літературних текстів, творів мистецтва і соціально-культурного поля.

**Аналіз досліджень і публікацій.** В межах опрацювання даної теми варто назвати роботи Клода Коста (Claude Coste) – відомого дослідника творчості Ролана Барта, зокрема його текст «Roland Barthes du séminaire au cours magistral» (Coste, 2008b), де він зупиняється на понятті «дистанції» (просторова, інтелектуальна, афективна) і «проксемії» (інтерсуб'єктивна), аналізуючи останню як базову складову бартівського ставлення до читаних ним курсів і до викладання як такого. Також звернемо увагу на його статтю «Comment vivre ensemble de Roland Barthes: vie et mort d'un site littéraire» (Coste, 2008a) і «Передмову» (Coste, 2002) до опублікованого лекційного курсу «Як жити разом».

У 2018 р. вийшла колективна праця «Living Together – Roland Barthes, the Individual and the Community» під редакцією Кнута Стене-Йогансена, Крістіана Рефсума і Йогана Шиманські, присвячена ключовим концептам курсу «Як жити разом». Серед інших там міститься стаття Райнгольда Гьорлінга (Reinhold Göring) «Proxémie/Proxemics» (Göring, 2018). Автор

подає загальну картину проксемії, зупиняючись на фантазмі, ритмі, афекті та ідіоритмії.

Фрагментарний опис проксемії знаходимо в тексті Сьюзан Гарроу (Susan Harrow) «Living Alone Together: Barthes, Zola, and the Work of Letters» (Harrow, 2015). Почасті ідеологію та ідеосферу у своїх роботах розглядають Рудольфус Теувен (Teeuwen, 2012), Генрі П. Шварц (Schwartz, 2013), Гійом Беллон (Bellon, 2012). Важливими для контекстуального розуміння *Collège de France* у творчості Барта є інтелектуальна біографія Тіфен Самойо (Samoyault, 2015) та розвідка Люсі О'Міра (O'Meara, 2012). Серед українських досліджень відзначимо дисертацію Анфіси Дорошенко, де побіжно згадується проксемія (Doroshenko, 2025).

**Мета статті** – дослідити перетин проксемії, ідеології та ідеосфери в курсах лекцій, прочитаних Роланом Бартом в *Collège de France*, і експлікувати поняття «проксемічні ідеології».

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Неологізм фігури «Ідеосфери» описується Бартом у курсі «Нейтральне» (лекція від 25 березня 1978 р.). Ескіз фігури розвантажує текст, роблячи його відкритим, доступним до подальших розмірковувань, водночас це дещо ускладнює його тлумачення, адже не завжди наявні чіткі (або більш-менш чіткі) формулювання. В цьому випадку ми будемо співвідносити пару понять «ідеосфера»-«ідеологія» як ціле (ідеосфера – система) і частина (ідеологія – атрибут цієї системи) і розуміти їх у множині. Ідеосфера – мовна система, що розпізнається як тип дискурсу (не ідіолектальна дискурсивна система), вкорінений в повсякденність. З цього випливають його розтягнутість в часі і топічна не фіксованість демістифікації і десакралізації. Ідеологія, експлікована мовною діяльністю, переживається і проживається як звичне, нормальне середовище індивіда. Це комплекс уявлень в його приватних і соціополітичних вимірах. Заявлене утруднення трактування не свідчить про те, що мовна система ідеосфери є чимось за межами викриття, схоплення або критики. Вона нормалізує контроль. Його можна передати висловом: «це є так, бо інакше бути не може, бо інакше ніколи не було», – вибудовуючи мережу цензури примусом до «самої такої» дії, до «самої такої» ідентичності (ідеосфера може збігатися з ендоксою), а не прямими обмеженнями й заборонами.

Тому для Барта: «найглибший підрив (контр-цензура) полягає не в тому, щоб обов'язково говорити речі, які шокують суспільну думку, мораль, закон, поліцію, але в тому, аби винаходити парадоксальний (вільний від будь-якої *докси*) дискурс»<sup>1</sup> (Barthes, 2002c, p. 812). В самому дискурсі (хоча б на рівні неологізмів, що виснажують мову, перебуваючи в ній, і водночас розширюють і вивільняють її від правил і умов) закладено механізми деконструкції, – вони в ітераціях, деталях, навіть в монструозному, шокуючому, в тих витіснених і бажаних фантазмах або у вільному від декодування асемічному письмі, що проявляється завдяки множинним осциляціям.

Разом з фігурою ідеосфери Бартом пропонуються й інші варіанти назви подібного дискурсу: доксофера (мовне коло докси) та пістеосфера (дискурс віри), соціолект, логосфера (doxosphère, pistéosphère, sociolecte, logosphère) (Barthes, 2002b, p. 122). Структура ідеосфери охоплює: а) консистентність/густину: елементи створюються і упорядковуються логотетами (une logothète), після чого система починає працювати автоматично, сприймаючи їх як щось належне, себто зовнішній порядок трансформується на внутрішній; б) важіль: використовуючи тропи, ідеосфери перекодовують та інтегрують заперечення в саму систему; с) манію: позиція близькості чи дистанції відносно когезії мовної системи, при якій суб'єкт не оцінює ідеосферу в термінах «за» чи «проти», його ставлення схоже на манію або вплив наркотиків, це стан і патос (Barthes, 2002b, p. 123–125).

Коли ми говоримо про ідеосферу, то потрібно дотримуватись тієї позиції, що вона являє собою фікцію, ілюзію, вона напряду пов'язана з доксою (прагне нею стати), зі спробами привласнити, заволодіти увагою і свідомістю. Ідеосфера і докса упокорені, регламентовані владою. Певною мірою вони не просто оприявнюють владу, владність, владарювання, вони не є звичайною рамкою або контуром, а перебувають в самому осерді будь-яких владних стосунків і дискурсів. За словами Барта, докса є мовою капіталізму, разом із законом і наукою вони (і це важливо для проксемії) «не бажать зрозуміти,

<sup>1</sup> «La subversion la plus profonde (la contre-censure) ne consiste donc pas forcément à dire ce qui choque l'opinion, la morale, la loi, la police, mais à inventer un discours paradoxal (pur de toute *doxa*)».

що перверсія всього-лише *приносить щастя*; ще точніше, вона дає *прибавку* – я стаю більш чуттєвим, сприйнятливим, говірким, більш розсіяним тощо, і саме в цьому *більш* і полягає відмінність»<sup>2</sup> (Barthes, 1980, р. 68). Докса – раз за разом повторювана і передана без будь-яких суттєвих змін загальна думка, вона організовує, спільно з ідеосферою, дискурс Іншого, або краще сказати, дискурс видимості Іншого, саму видимість дискурсу Іншого. В такий спосіб утворюється цілісність, центрованість, нормальність і нормативність, що позбавляють (розщепленого) суб'єкта від перверсії, девіантності (для ідеосфери вони є зовнішнім, тобто «злочинним»), від, власне, індивідуальності, насолоди, задоволення і щастя. Цим докса гальмує фантазм (рушійну силу письма), намагаючись закрити його у суто внутрішньому, приватному, де він, рано чи пізно, агонізує і вибухає. Однією з причин цього можна назвати стабільність міфічного, міфологізованого, доксологічного суспільства мрії, споживання, спектаклю, враження.

Таке суспільство вимагає від індивіда тотального (само)контролю, підкори, фанатичної віри в «правильність» системи й забезпечуваний нею захист. Оскільки людина має «потяг до закону: парадоксальний, ідеологічний потяг, адже закон є ідеологічним виворотом влади, її вбранням»<sup>3</sup> (Barthes, 2002a, р. 164), то перверсія не лише пригнічується, вона оголошується поза законом як не-норма, шкідник, подразник узгодженої суспільної думки. Тому, почасти, завдання критики полягає в деконструкції ідеології та принаймні підважуванні ідеосфери: «відтак метою, чи то революційною, чи то утопічною, є прийти до світу без ідеології: визначеного «прозорістю соціальних відносин», без дискурсу-посередника»<sup>4</sup> (Barthes, 2002b, р. 131). Звичайно, таке завдання не вирішується (якщо вирішується) тут-і-одразу. Барт розуміє можливі підводні камені й опір системи, відтак питання «відсутності ідеології», «нульового

ступеня» й «ідеологічного Нейтрального як ідилічного» (le Neutre idéologique comme idyllique) залишаються відкритими (Barthes, 2002b, р. 131).

Системи ідеосфери та ідеології тримають в собі необхідний інструментарій задля кооптування й апропріювання альтернативних програм (наприклад, авангард переходить в меністрим), створення «простих» і «очевидних» форматів. Варіативність, ненормативність, ненормальність, перверсія, фантазм в теорії і на практиці заходять в глухий кут? Барт зауважує: «ідеосфера (дискурс *докси*): своєрідний регулятивний, гомеостатичний апарат, який утримує владу між оптимальними полюсами: влада не може перетнути межі, норми публічної ідеосфери, не наражаючись на небезпеку»<sup>5</sup> (Barthes, 2002b, р. 127). Потужність і безпечність влади досягається: а) підтримкою мовної системи (риторика, апеляція, аргументація, стиль, тривалість, ідея, фраза, ітерація, ідентифікація тощо). Вона артикулює, ретранслює, мультиплікує владу, вона засуджує, виносить вирок і страчує або здійснює помилювання (маючи амбівалентні відношення з насильством: пом'якшуючи чи посилюючи його); б) зв'язком ідеосфери з конформізмом, вірою та ідіосферою (*idiosphère* – внутрішня система мови та ідей суб'єкта, його, переважно, перманентне служіння їй) (Barthes, 2002b, р. 129).

Чи не супроводжується повалення ідеосфери ліквідацією влади як такої? Чи не залишає ідеосфера, навіть у випадку свого усунення, – сліди, довгий шлейф з ідеологом та ідеографем? Це не означає, що конструкт ідеосфери перебуває «десь» поза зоною досяжності деконструкції. Важливо зрозуміти її механіку, механізми, структури, усвідомити її мовну основу, в якій сама мова ніби застигає, кам'яніє. Отже, релевантними є як дії щодо підриву, дискредитації системи зсередини, так і спроби ухилитися, запропонувавши (раптовий, неочевидний) вибір або заміну. Це своєрідне зміщення ідеосфери, децентроване знання про неї за принципом «для мене», – деконструкція з дедалі більшою фрагментацією – концепт «проксемічних ідеологій».

<sup>2</sup> «ne veulent pas comprendre que la perversion, tout simplement, rend heureux; ou pour préciser davantage, elle produit un *plus*: je suis plus sensible, plus perceptif, plus loquace, mieux distrait, etc – et dans ce *plus* vient se loger la différence».

<sup>3</sup> «une pulsion de loi: pulsion paradoxale, puisque ce serait une pulsion idéologique, dans la mesure où la loi est le retournement idéologique du pouvoir, son vêtement».

<sup>4</sup> «par conséquent la visée, ou révolutionnaire, ou utopique est d'arriver à un monde sans idéologie: défini par "la transparence des rapports sociaux", sans discours interposant».

<sup>5</sup> «l'idiosphère (discours de la *doxa*): sorte d'appareil régulateur, homéostatique, qui règle le pouvoir entre des limites optimales: le pouvoir ne peut sortir sans danger (pour lui) des bornes, des normes, de l'idiosphère publique».

Неологізм «проксемія» (англ. proxemics, ми дотримуємось французького написання «proxémie» і відповідного українського транскрибування) належить американському антропологу і соціологу Едварду Т. Голлу. Зокрема в роботі «The Hidden Dimension» (1966) він зазначав: «проксемія – це неологізм, який я створив, аби позначити сукупність спостережень і теорій, що стосуються використання людиною простору як специфічного культурного продукту»<sup>6</sup> (Hall, 1966, р. 1) і далі «вивчення культури в проксемічному сенсі полягає в дослідженні того, як індивіди використовують свій сенсорний апарат відповідно до різних емоційних станів, під час різноманітних видів діяльності, у людських взаєминах та в різних середовищах і контекстах»<sup>7</sup> (Hall, 1966, р. 181). Голл розрізняв чотири види просторів, окреслених відстанню однієї людини до іншої: інтимна, персональна, соціальна та публічна дистанції. Ці простори і, відповідні, дистанції розглядаються як певна класифікація на інфракультурному рівні, і обумовлюються конкретними культурними відмінностями. На противагу Голлу, Барт в курсі «Як жити разом» (лекція від 20 квітня 1977 р.) не створює класифікацію фігури «Проксемія», як чітко визначену систему соціальних і культурних просторів, він також оминає побудову об'єктивного дискурсу. Його цікавить децентрація, а себе він називає «вельми проксемічною істотою, котра смакує всі принади проксемії» (comme un être assez proxémique et gouttant les délices de la proxémie) (Barthes, 2002a, р. 157). Проксемія, дистанція, територія (разом із делікатністю) не складають єдності (лампа – дисимільований проксемічний центр), комплексу чи схеми, вони нашаровуються і збагачують одна одну. Слушним видається питання Клода Коста: «якою має бути дистанція, що відділяє мене від інших, щоб я зміг створити разом з ними співжиття без відчуження, самотність без вигнання?»<sup>8</sup> (Coste, 2002, р. 28). Відкритість, інтертекстуальність, інтерсуб'єктивність, множинність, якими Барт

насичує власні тексти, зрештою, сам підхід роботи з traits, – вказують на Нейтральне, нейтральність, на проміжні відповіді, на запрошення до спів-мислення. Себто є позиція автора і чисельні думки, подальше розгортання яких залежить від того, як і куди влучить «стріла», чи урухомить фантазм письмо і чи збережеться принцип делікатності: «делікатність означає: дистанцію і шанобливість, неможливість тиску при спілкуванні і, заразом, живе тепло цього спілкування. Принцип був би таким: не керувати іншим й іншими, не маніпулювати ними, рішуче відмовлятися від образів (тих чи інших), уникати всього, що може підживлювати уявне цих взаємин»<sup>9</sup> (Barthes, 2002a, р. 179–180).

Барт послуговується поняттям проксемії для доволі обмеженого простору, який «безпосередньо оточує суб'єкта» (entourne immédiatement le sujet) (Barthes, 2002a, р. 155). Це простір об'єктів, до яких дотягуємось рукою, не рухаючись з місця. Вони знаходяться в полі зору: мікро-простір сну, відпочинку, не-рухомого тіла, письма за робочим столом в улюбленому кріслі тощо; територія дому, кабінету, кімнати, ліжка, стін з полицями для книжок і дрібних предметів інтер'єру, лампа, вагон метро, підвал-укриття під час повітряної атаки (сигнал сирени як фантазм і метонімія потягу до безпеки) – все це утворює проксемію. Барт розрізняє нульову, початкову і сильну проксемії в залежності від етапів розвитку цивілізації.

Ліжка і лампа – проксемічні простори par excellence, «суб'єкт прагне ідентифікуватися» (le sujet tend à s'identifier) (Barthes, 2002a, р. 156) з ними. Проксемія таким чином: «частина типології суб'єктивних просторів, які афективно обживаються суб'єктом» (fait partie d'une typologie des espaces subjectifs en tant que le sujet les habite affectivement) (Barthes, 2002a, р. 156). Проксемія активується фантазмом (індивідуальним, колективним) ідіоритмічного Життя-Разом або, інакше, початок ідіоритмічного фантазму криється в бажанні афекту, не перекривається, не переривається дистанцією. В проксемічному просторі зникає бажання-володіти-схопити (тут поняття

<sup>6</sup> «Proxemics is the term I have coined for the interrelated observations and theories of man's use of space as a specialized elaboration of culture».

<sup>7</sup> «The study of culture in the proxemic sense is therefore the study of people's use of their sensory apparatus in different emotional states during different activities, in different relationships, and in different settings and contexts».

<sup>8</sup> «à quelle distance dois-je me tenir des autres pour construire avec eux une sociabilité sans aliénation, une solitude sans exil?».

<sup>9</sup> «Délicatesse voudrait dire: distance et égard, absence de poids dans la relation, et, cependant, chaleur vive de cette relation. Le principe en serait: ne pas manier l'autre, les autres, ne pas manipuler, renoncer activement aux images (des uns, des autres), éviter tout ce qui peut alimenter l'imaginaire de la relation».

бажання не конотується психоаналізом), мінімізувавши дистанцію між мною і об'єктом, між рукою і річчю, між поглядом і образом; навпаки, тут діє не-бажання-володіти-схоплювати, сила бажання в делікатності, а не в брутальності. Якщо ж йдеться про встановлення порядку, то ним є ідіолектний порядок. Звідси «проксемія: володіння власним безладом» (proxémie: *possession de son désordre*) (Barthes, 2002a, p. 158). Це бажання або воління-жити – чуттєве переживання матерії, матеріальності, тіла (наприклад, ліжко – «частина тіла», «протез тіла», «осередок фантазматичної експансії суб'єкта» (*foyer d'expansion fantasmatique du sujet*) (Barthes, 2002a, p. 157, 158)), тілесності в буденності й винятковості.

Афективне обживання суб'єктом проксемічного простору супроводжується перешкодами: недостатнє освітлення кімнати, жорстке ліжко, перестановка речей при прибиранні, індивідуальний досвід (що викликає переоцінку значення речей), облаштування нового простору (у вигляді реконструкції обжитого або створенні оригінального). Таким чином фантазм роздвоюється: тяжіння до постійного місця і бажання місця таємного (Barthes, 2002b, p. 183). Припустимо при переїзді (вимушеному або запланованому) суб'єкт організовує, упорядковує проксемічний простір (висхідна схильність до адаптації й адаптування), маючи: ідеальний образ приростання, прив'язки; спогади, що несвідомо координуються з роботою скорботи, пов'язаної з унікальним, постійним місцем – джерелом фантазму. Він переносить цей фантазм, накладає його на іншу ситуацію, на інший простір. Суб'єкт намагається чинити спротив (марно) узалежненню від неосвоєного, але не проксемії. Звідси плаваюча, рухлива проксемія. Наприклад, замість одного робочого місця, він створює декілька – в різних кімнатах, в різних локаціях. Це те, що Барт позначає фантазмом художника (наявність окремого постійного місця) та ідеєю-дива (тимчасове місце усамітнення) (Barthes, 2002b, p. 183). Обидва фантазми забезпечують інтенсивну роботу і виконують захисну функцію. Інша справа, коли обставини складаються так, що тимчасове переміщення суб'єкта обертається на стале його існування в умовах, які не завжди дозволяють реконструювати,

створити проксемічний простір, коли його діяльність змінюється докорінним образом, коли самі обставини розмивають проксемію (відсутність сталого простору – окремої майстерні та інтенсивність змін плаваючої проксемії, і підважена ідея-дива або ідея-укриття внаслідок необхідності забезпечення базових потреб). Розмивання проксемії не тягне за собою її стирання, – не маючи змоги оприятитись матеріально, вона повністю зосереджується у фантазмі як ефекті реального, тобто у фантазмі, що вислизає від структури, зміцнюючи встановлену дистанцію, а також у фантазмі як «афекті, витвореним уявним» (*l'affect peint par l'imaginaire*) (Barthes, 2002a, p. 49), в афекті-суб'єкта. При-зупинка фантазму (якщо таке можливо) не призводить до зникнення письма, адже виразити його здатне лише воно. Письмо – місце особистого фантазму (в уявному). До того ж, перетворюючись в знак, фантазм долучається до символічного. Проксемічний простір – ситуація наближення і віддалення, ситуація-простір постійної напруги, афективний простір (а не поле влади), де відбувається розрізнення (ба навіть *différance*) речей. Це композиція, що оголює або ніби призупиняє ідеологію – дискурс, який претендує на всесильність, владарювання над розсіяним, невловимим, розколотим і, водночас, пристрасним й перверсивним індивідом. Проксемія орієнтує на усамітнення і соціальність, на Життя-Разом й на Життя-Порізно, на порожнини, проміжки, інтервали й зазори між речами (та індивідами), які (цілком не) заповнюються, загоюються паузами, еліпсисами, цезурами, на ритм, ритміку і біоритм.

Повертаючись до нормальності й нормативності докси, зупинимось на деяких аспектах такого конвенційного простору як вбиральня. Відправними тут є слова Барта про «правило депропріації проксемії в сучасних спільнотах» (*la règle de dépropriation de la proxémie dans les communautés modernes*) (Barthes, 2002b, p. 187). Йдеться про спільну дефекацію та різновиди власності: бажання-володіти-схопити (привласнити, мати багато) і не-бажання-володіти-схопити (дрібна власність). *Нейтральне* – стосується другого, «афективного почуття дрібної власності» (*sentiment affectif de la menue propriété*), яке

може бути або «невротичним», або «соціальним, історичним і класовим» (Barthes, 2002b, p. 186). Дійсно, спільна дефекація – це розпривласнення проксемії, її унормування. Але сам по собі названий процес відбувається в різних просторах, умовах, культурах, підсилених перверсією (про це вичитуємо в текстах маркіза де Сада, Жоржа Батая, П'єра Гійота, Тоні Дювера та ін.): громадські вбиральні; вбиральня у квартирі як ізольоване приміщення (або поєднане з ванною) для однієї особи чи родини; спільні або окремі вбиральні в лікарнях; інклюзивні, дитячі, гендерно-нейтральні; компакт з сидінням у в'язничній одномісній чи загальній камерах (потрібно враховувати рівень приватності). Залежно від цього на різний лад вибудовується й обживається проксемічний простір. Вбиральня – сильний проксемічний простір з огляду на її багатогранність (дефекація, нудота при отруєнні, догляд за дитиною, статевий акт, сечовипускання, надання домедичної допомоги тощо). Вбиральня протоколює усамітнення, ізоляцію і реєструє організацію, інтеграцію. Тобто якщо говорити безпосередньо про спільну дефекацію, то вона – елемент уявного, частина ідіорритмічного фантазму й бажання афекту. Вона не обов'язково редукується до депропріації проксемії. До того ж, проксемія – не стільки унормована, скільки завжди-вже розхитана, імпульсивна, децентрована... і спільна дефекація це підтверджує.

Серед інших варіантів проксемії виокремлюються простори воєнного стану: військові, цивільні, передова, тил, емігранти, ВПО, полонені, окуповані й звільнені території, загиблі, поранені, народжені, спостережники, укриття, окопи, траншеї, бліндажі, в'язниці, прихистки, Життя-Разом і Життя-Порізно. Формуються фантазматичні проксемічні стосунки – хиткі, тривалі, безпечні й вразливі, з власними місцями, просторами й центрами, з можливістю особистої тактильної взаємодії з тілами, рештками, речами та/або фантомними перверсивними зв'язками пам'яті, спогадів, снів і/або доксологічними суспільними маркерами... проксемія – «простір близькості навколо суб'єкта, а потім порядок зростаючої проксемії» (*un espace de proximité autour*

*du sujet, puis l'ordre d'une proxémie croissante*) (Barthes, 2015, p. 437).

Наведені приклади демонструють певні силуети «проксемічних ідеологій» – елементів ідеосфери з її консистентністю/густиною, важелем і манією. Проксемія та ідеологія становлять обернену парність: проксемія характеризує ідеологію, а ідеологія – проксемію. Це акт і процес. Проксемія в матеріальності і фантазмі послаблює ідеологію, проте ідеологія мовною конструкцією тримається за неї. «Проксемічні ідеології», маючи топос, рівно наближаючись і віддаляючись, лишаються атопічними, мерехтливими, мінливими, нестабільними, максимально дистанційованими й водночас максимально наближеними. Вони перебувають в фантазматичному просторі страху, тривоги й втрати, радості, впевненості й набуття. Вони мозаїчні, зі шпаринами і пустотами: завжди більші на один компонент і завжди менші на один компонент. «Проксемічні ідеології» є запобіжниками для самих себе, вони афективні, фантазматичні, реальні та нейтральні.

**Висновки й перспективи подальших досліджень.** На основі курсів і семінарів Ролана Барта в Collège de France, у яких проксемія, ідеологія та ідеосфера постають у тісному й рухливому взаємозв'язку, у статті запропоновано обриси поняття «проксемічні ідеології». Воно позбавлене *суто* негативних або позитивних конотацій, бінарності й конфліктності. «Проксемічні ідеології» варто позиціонувати пунктирною демаркаційною лінією, неологемою: існуючі слова в парності набувають інших, нових значень, при цьому закріплені значення не скасовуються, а деконструюються, відкриваючи інший кут зору на повсякденні, тілесні й соціокультурні практики.

Окремим напрямом подальших розвідок може стати аналіз «проксемічних ідеологій» як інструменту прочитання сучасних культурних процесів – від міжкультурних комунікацій і доксологічних практик (неоміфології, чуттєве переживання матерії) до нових форм досвіду війни. Це дозволить працювати з «проксемічними ідеологіями» не лише як із репресивною структурою, а як з афективною конфігурацією.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Дорошенко А. Д. Методологія нюансу в проєкті «Нейтральне» (1978) Ролана Барта і її застосування в дослідженнях культури : дис. ... д-ра філософії : 034. Київ, 2025. 264 с.
2. Barthes R. *Comment vivre ensemble: simulations romanesques de quelques espaces quotidiens. Notes de cours et de séminaires au Collège de France, 1976–1977.* Paris : Éditions du Seuil, 2002. 253 p.
3. Barthes R. *La Préparation du roman. Cours au Collège de France, 1978–1979 et 1979–1980.* Paris : Éditions du Seuil, 2015. 608 p.
4. Barthes R. *Le Neutre. Notes de cours au Collège de France, 1977–1978.* Paris : Éditions du Seuil, 2002. 272 p.
5. Barthes R. *Roland Barthes par Roland Barthes.* Paris : Éditions du Seuil, 1980. 192 p
6. Barthes R. Sade, Fourier, Loyola. *Oeuvres complètes, tome III: Livres, textes, entretiens, 1968–1971.* Paris : Éditions du Seuil, 2002. P. 699–868.
7. Bellon G. *Une parole inquiète Barthes et Foucault au Collège de France.* Grenoble : UGA Éditions, 2012. 275 p.
8. Coste C. *Comment vivre ensemble de Roland Barthes: vie et mort d'un site littéraire. Recherches & Travaux.* 2008. № 72. P. 201–215. DOI: <https://doi.org/10.4000/recherchestravaux.107> (date of access: 18.12.2025).
9. Coste C. Préface. *Roland Barthes. Comment vivre ensemble: Simulations romanesques de quelques espaces quotidiens. Notes de cours et de séminaires au Collège de France, 1976–1977.* Paris : Éditions du Seuil, 2002. P. 19–28.
10. Coste C. Roland Barthes, du séminaire au cours magistral. *Histoire de l'éducation.* 2008. № 120. P. 139–160. DOI: <https://doi.org/10.4000/histoire-education.1839> (date of access: 18.12.2025).
11. Görling R. Proxémie/Proxemics. *Living Together – Roland Barthes, the Individual and the Community* / Eds. Knut Stene-Johansen, Christian Refsum, Johan Schimanski. Bielefeld : transcript Verlag. 2018. P. 267–275. DOI: <https://doi.org/10.14361/9783839444313-027> (date of access: 18.12.2025).
12. Hall Edward T. *The Hidden Dimension.* New York : Doubleday & Company, 1966. 258 p.
13. Harrow S. *Living Alone Together: Barthes, Zola, and the Work of Letters. L'Esprit Créateur.* 2015. Vol. 55 (4). P. 21–38. DOI: <https://doi.org/10.1353/esp.2015.0054> (date of access: 18.12.2025).
14. O'Meara L. *Roland Barthes at the Collège de France.* Liverpool : Liverpool University Press. 2012. 224 p.
15. Samoyault T. *Roland Barthes: biographie.* Paris : Éditions du Seuil, 2015. 720 p.
16. Schwartz Henry P. Barthes, The Neutral, and Our Neutrality. *American Imago.* 2013. Vol. 70. P. 487–513. DOI: <https://doi.org/10.1353/aim.2013.0019> (date of access: 18.12.2025).
17. Teeuwen R. An Epoch of Rest: Roland Barthes's «Neutral» and the Utopia of Weariness. *Cultural Critique.* 2012. Vol. 80. P. 1–26. DOI: <https://doi.org/10.1353/CUL.2012.0001> (date of access: 18.12.2025).

**REFERENCES:**

1. Doroshenko, A. D. (2025). *Metodolohiia niuansu v proiekti «Neitralne» (1978) Rolana Barta i yii zastosuвання v doslidzhenniakh kultury [The methodology of nuance in Roland Barthes's «The Neutral» (1978) and its application in cultural research]* : dys. ... d-ra filosofii : 034. Kyiv [in Ukrainian].
2. Barthes, R. (2002a). *Comment vivre ensemble: simulations romanesques de quelques espaces quotidiens. Notes de cours et de séminaires au Collège de France, 1976–1977.* Paris : Éditions du Seuil.
3. Barthes, R. (2015). *La Préparation du roman. Cours au Collège de France, 1978–1979 et 1979–1980.* Paris : Éditions du Seuil.
4. Barthes, R. (2002b). *Le Neutre. Notes de cours au Collège de France, 1977–1978.* Paris : Éditions du Seuil.
5. Barthes, R. (1980). *Roland Barthes par Roland Barthes.* Paris : Éditions du Seuil.
6. Barthes, R. (2002c). Sade, Fourier, Loyola. In *Oeuvres complètes, tome III: Livres, textes, entretiens, 1968–1971.* Paris : Éditions du Seuil. P. 699–868.
7. Bellon, G. (2012). *Une parole inquiète Barthes et Foucault au Collège de France.* Grenoble : UGA Éditions.
8. Coste, C. (2008a). *Comment vivre ensemble de Roland Barthes: vie et mort d'un site littéraire. Recherches & Travaux.* № 72. P. 201–215. Doi: <https://doi.org/10.4000/recherchestravaux.107>.
9. Coste, C. (2002). Préface. In *Roland Barthes. Comment vivre ensemble: Simulations romanesques de quelques espaces quotidiens. Notes de cours et de séminaires au Collège de France, 1976–1977.* Paris : Éditions du Seuil. P. 19–28.
10. Coste, C. (2008b). Roland Barthes, du séminaire au cours magistral. *Histoire de l'éducation.* № 120. P. 139–160. Doi: <https://doi.org/10.4000/histoire-education.1839>.
11. Görling, R. (2018). Proxémie/Proxemics. In *Living Together – Roland Barthes, the Individual and the Community* / Eds. Knut Stene-Johansen, Christian Refsum, Johan Schimanski. Bielefeld : transcript Verlag. P. 267–275. Doi: <https://doi.org/10.14361/9783839444313-027>.
12. Hall, Edward T. (1966). *The Hidden Dimension.* New York : Doubleday & Company.

13. Harrow, S. (2015). Living Alone Together: Barthes, Zola, and the Work of Letters. *L'Esprit Créateur*. Vol. 55 (4). P. 21–38. Doi: <https://doi.org/10.1353/esp.2015.0054>.
14. O'Meara, L. (2012). *Roland Barthes at the Collège de France*. Liverpool : Liverpool University Press.
15. Samoyault, T. (2015). *Roland Barthes: biographie*. Paris : Éditions du Seuil.
16. Schwartz, Henry P. (2013). Barthes, The Neutral, and Our Neutrality. *American Imago*. Vol. 70. P. 487–513. Doi: <https://doi.org/10.1353/aim.2013.0019>.
17. Teeuwen, R. (2012). An Epoch of Rest: Roland Barthes's «Neutral» and the Utopia of Weariness. *Cultural Critique*. Vol. 80. P. 1–26. Doi: <https://doi.org/10.1353/CUL.2012.0001>.

Дата першого надходження статті до видання: 07.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025